

„Slavjanska čitaonica” u obrani jezičnog
i kulturnog identiteta istarskih Hrvata
Uz 120. obljetnicu najstarije Hrvatske čitaonice u Puli

BRANIMIR CRLJENKO
Gradska biblioteka, Rovinj, SFRJ

»Kada se pale knjige, onda po pravilu
pucaju i ljudske kosti.«

M. Krleža, Aretej

Najveće gradilište u Monarhiji

Kada je godine 1869. osnovana u Puli prva istarska hrvatska čitaonica, taj je grad već bio ratna luka Austro-Ugarske Monarhije s arsenalom, brodogradilištem, brojnim radništvom i velikim vojnim garnizonom.

Pula je prije toga vremena dugo bila malo, zaboravljeno naselje težaka i ribara. Godine 1797, kada je mirom u Campoformiju pripala Austriji, imala je svega 600 stanovnika pa su od nje tada brojem pučanstva i Vodnjan i Žminj bili nekoliko puta veći. Tek 1842. prvi je puta broj stanovnika Pule bio veći od tisuću, a tada je Rovinj — najveći grad na poluotoku — već imao više od 10 tisuća žitelja.

Važnost što ju je Pula dobila na sredini stoljeća u strateškim planovima carskog Beča bila je razlogom da se grad počeo naglo razvijati. Naselje dobiva vodovod, električnu rasvjetu, plinaru [...]. Izgradnjom pruge do Divače, 1875 god., Pula je željeznicom normalnog kolosijeka povezana s Ljubljanom i Bečom. Izgradnja luke, dokova, ratnih brodova, podmornica, industrijskih radionica, brojnih utvrda, vojarni, vojnih instalacija i ustanova razvila je prateću industriju i obrt do razmjera koji su čitavu Pulu pretvorili u jedno od najvećih gradilišta Monarhije koje zapošljava sve veći broj ljudi.

Već 1880. u industriji i obrtništvu zaposleno je više od 5 tisuća radnika. Samo broj zaposlenih u arsenalu te je godine već 2,5 tisuće radnika, u narednih se 25 godina povećao na 8 tisuća.

Neprestane potrebe za novom radnom snagom i njezinim smještajem potiču stanogradnju, koja uz vojnu izgradnju diktira ubrzani urbanistički razvitak i preko noći mijenja aglomeracijsku sliku Pule. U razdoblju od 1870. do 1890. Pula dobiva tisuću novih zgrada za stanovanje što utrostručuje broj stanova u gradu.

Mehaničkim priraštajem broj stanovnika naglo raste. Već je 1867. 17 tisuća, 1885. 25 tisuća, 1900. 36 tisuća, a 1910. Pula je sa 60 tisuća svojih žitelja drugi grad po veličini na prostoru koji obuhvaća današnja Republika Hrvatska. Tada je od Pule veći samo Zagreb sa 79 tisuća stanovnika.

U nečemu je Pula bila i ispred Zagreba: 1904. dobila je električni tramvaj, prvi na slavenskom jugu.

Samo za plaće arsenalskih radnika osamdesetih je godina 19. stoljeća godišnje izdvajano 860 tisuća forinti, a na početku 20. stoljeća u Puli se trošilo godišnje 15 milijuna zlatnih kruna za mornaricu i 5 milijuna za kopnenu vojsku. Grad postaje veliko gospodarsko i potrošačko središte u kojem, zahvaljujući velikoj kupovnoj moći stanovništva, cvjetaju trgovina, ugostiteljstvo, uslužne djelatnosti, slobodne profesije.

Kriza identiteta

Pula je u to vrijeme kozmopolitski grad u kojem, uz Hrvate i Talijane, u značajnijem broju žive još Austrijanci, Mađžari, Česi, Slovenci, Slovaci, Poljaci, Ukrajinci. Hrvati su najbrojniji narod, ali mu unatoč tome vladajući talijanski građanski sloj, koji drži gradsku upravu u svojim rukama, uporno osporava bilo kakva politička prava, ravnopravan društveni položaj, pravo na vlastiti jezik, kulturu, škole.

Talijansko liberalno građanstvo potpomognuto konzervativcima i ohrabreno protuaustrijskom politikom Italije, koja pokreće pitanja »neoslobođenih krajeva«, tj. priključenja Istre Italiji, širi uvjerenje o opasnosti od poplave Slavena i provodi otvorenu politiku denacionalizacije. Iredentistička teza da istarske Hrvate treba talijanizirati, kako bi se civilizirali, i u Puli je imala snažna uporišta. U Puli se, međutim, osjećalo i djelovanje Jurja Dobrile i ljudi njegova idejnog kruga. On se ne samo energično suprotstavio odnarođivačkim planovima, govoreći u Istarskom saboru da bi se istarski Slaveni mogli probuditi pod talijanskim udarcima, nego je i vlastitim životom demantirao njihove ideje: bio je civiliziran, visokoobrazovan i kulturnan, ali se nije potalijančio.

Politički monopol što su ga imali Talijani, talijanaši i Austrijanci Pule bio je moguć, zbog još jedne za Hrvate nepovoljne činjenice. Oni u početku nisu imali vlastita građanstva, a to znači da su bili bez onog sloja svoga etnosa koji je svugdje drugdje bio pokretač i nositelj borbe za nacionalno oslobođenje.

Hrvatski jezik ne samo što nije ravnopravan talijanskom i njemačkom nego je osporavan, potiskivan i zabranjivan. Nije ga smjelo biti ni na puljskom groblju. Bolesna netrpeljivost prema svemu što je slavensko išla je tako daleko da se našim radnicima, čak u austrijskom arsenalu, zabranjivalo govoriti vlastitim jezikom. Izazivajući svađe i tučnjave, talijanski su im nacionalisti, kao što je zabilježeno u jednoj presudi, dovikivali: »Ne govorite tim prokletim hrvatskim jezikom, ovdje smo na talijanskom tlu!« (»Polaer Tagblatt«, 19. XI 1905; u daljem tekstu PT)

Natpisi u gradu, nazivi ulica, trgova, predjela, ustanova, radnji . . . sva vanjska obilježja Pule bila su talijanska. Smjela su biti i austrijska, ali

hrvatska nikako. Hrvatskih institucija uopće nema. Škole su također talijanske ili njemačke. Nema ni jedne škole s nastavom na jeziku većine. U gradu će djelovati čak dvije gimnazije na njemačkom jeziku. Hrvati Pule i Puljštine obespravljani su rezervat radne snage koji se sporo budi. U takvim prilikama tko je želio da mu djeca ne ostanu nepismena, morao ih je slati u talijansku ili njemačku školu. Tko je želio osobni uspjeh ili uspon, ponekad samo posao i kruh, nije ostavljao samo »upanke«, »benevrecke«, »krožet«, svoju pučku nošnju, pjesmu i glazbala »mih« i »roženice«, nego i sve ostalo: Kačićev »Razgovor ugodni . . .«, jezik, ime. To se nije dogodilo samo Lošinjaninu Franji Viduliću, kasnijem zadrtnom talijanašu i Talijanu i zemaljskom kapetanu Istre, dogodilo se i mnogim malim ljudima koji su radi kruha i ruha bili prisiljeni zaboraviti materinsku riječ, vlastite korijene, podrijetlo.

Krizu nacionalnog identiteta trebalo je zaustaviti. To su znali Juraj Dobrila i ljudi njegova kruga, koji su dobro shvatili Strossmayerov slogan »Prosvjetom k slobodi!« i započeli svoj rad u narodu.

Osnivanje i djelovanje puljske »Slavjanske čitaonice« samo je jedan od oblika prosvjetnog, nacionalnog i preporodnog djelovanja koje će uspješno buditi ne samo nacionalnu svijest nego i svijest o vlastitim pravima, koje će osuvremeniti oblike i metode borbe za ta prava, koje će — uz ostalo — poprište preporodne borbe iz Kastavštine i sjeverne, ruralne Istre prenijeti u modernu gradsku sredinu.

Ognjište kulture, prosvjete, napretka

Čitaonice toga vremena društva su koja svojim članovima omogućuju čitanje novina časopisa, knjiga, a time i praćenje zbivanja u zavičaju, domovini i svijetu. One su rasadnici prosvjete, kulture i gospodarskog napretka; institucije važne za širenje pismenosti.

Ali ne samo to.

Čitaonička društva u vremenu narodnjačke akcije u Istri postaju više od toga. Ona su stjecišta ljudi i ideja, sastajališta istomišljenika, mjesta za dogovor o političkoj akciji, središta za organizaciju raznih oblika prosvjetnog, kulturnog i društvenog života uopće. Čitaonice organiziraju tečajeve opismenjavanja, predavanja gospodarskog, zdravstvenog i općeg prosvjetovanja, recitatorske, dramske, koncertne i druge priredbe. Na osobitoj su cijeni gostovanja, susreti s poznatim ličnostima, obilježavanje značajnih obljetnica i akcije solidarnosti koje nisu ograničene samo na Istru, nego zahvaćaju i druge naše krajeve. Kao što dolikuje jednom zanosnom vremenu obilježenom ljudskim idealizmom i altruističkom spremnošću na žrtvu, organiziraju se brojne akcije prikupljanja pomoći za izgradnju škola, za obrazovanje nadarenih ali siromašnih, za stradale u poplavama, potresima [. . .] za slabe i nezaštićene uopće.

Čitaonice osnivaju glazbene sastave, pjevačke i tamburaške zborove, limene glazbe, kazališne družine. Pokreću i druge oblike okupljanja kao što su ples, izlet, pokladna svečanost, doček nove godine, tombola, narodno veselje.

U njima se posebno njeguju elementi izvorne istarske, ali i općenacionalne kulture i folklor. Naročita se pozornost poklanja ruralnom plebejskom nasljeđu: narodnoj nošnji, pučkoj popijevci, dvoglasnom pjevanju u istarskoj ljestvici, svirci narodnih glazbala tambura i gusala, osobito »miha« i »roženica«, plesanju »baluna«, »kola«, »na razpust« i ostalih narodnih plesova. Oživljuju se narodni običaji poput koledve«, »zvončara« [...].

Sve manifestacije održavaju se na narodnom jeziku pa su čitaonice ujedno i društva za promicanje i afirmaciju ne samo hrvatske kulture nego i hrvatskog jezika s jednakim pijetetom prema onom dijalektalnom čakavskom, kao i prema standardnom.

Čitaonice toga vremena nisu, dakle, samo mjesta na kojima se naš čovjek uvodio u svijet pisane riječi. U njima su se uz opće zadatke njegovale: svijest o pripadnosti kulturi, jeziku, tradiciji vlastita naroda, potreba rodoljubnog okupljanja i pružanja otpora izrabljivačkoj odnarođivačkoj politici, spoznaja da se na istarskim prostorima može živjeti u miru samo ako su svi narodi koji ga obitavaju izjednačeni u svojim pravima i obvezama. U krajnjoj liniji, u njima su se njegovale one univerzalne etičke vrijednosti o čovjekovom prirodnom pravu da slobodno živi svjedočeći svoje posebnosti, o svojoj ukorijenjenosti u vlastitu narodu, o potrebi pravednosti, jednakosti i uzajamnog uvažavanja, bez čega nikada i nigdje, pa ni u Istri, nema i ne može biti mirna suživota.

Angažirana institucija narodnog buđenja

O čitaonici, koja je uz svoje općekulturne funkcije bila upregnuta u promicanje određenih društvenih, demokratskih i nacionalnih ideja, o njoj kao angažiranoj instituciji hrvatskoga oslobodilačkoga pokreta Istre u drugoj polovici prošlog stoljeća nedvosmisleno govori i tisak onoga vremena. Prilikom otvaranja Hrvatske čitaonice u Vrbniku, prve hrvatske novine Istre, tršćanska je »Naša sloga«, 1. veljače 1871, pozdravljajući početak rada vrbničke čitaonice, objavila napis »Čitaonica u Vrbniku« u kojem je mnogo značajki koja ga čine programskim člankom. U njemu čitamo: »Čitaonice su čitajuća narodna društva, gdje svaki član nešto malo plaća u obću društvenu blagajnu iliti kašu, iz koje se nabavljaju za čitanje knjige i naručuju poveće i podraže novine, što ih pojedincem rad skuposti iliti draginje nebi moguće držati. Svako takovo društvo ima svoj društveni stan. Tu se članovi kupe kad je komu moguće, a najme u blagdan, da se zabave u čitanju i mužkom razgovoru. Tu se mladež uči pjevati obljubljenе narodne pjesme, koje se onda iz ustih šire po celom narodu, ter tako bude i razpaljuju narodnu svijest i ostala velikodušna i plemenita čuvstva. Neima ti ga nad liepu i liepo izpjevanu pjesmu, koja nemože da negane i za narod ne predobi i najnemarnije i najnećutljivije srdce. Tu se mladež jednog i drugog spola već puti, kad je tomu vrieme, i u kolo uhvati iliti zapleše, ter na oči svojih majkahl i svojih otacahl mirno i poštčno zabavlja i veseli.

[. . .] Mi se čvrsto nadamo da ćemo od sad unapred imati više puta priliku govoriti ob utemeljivanju novih Čitaonica, ter naše rodoljube javno i pred celim svetom hvaliti.«

I u ostalim člancima tadašnjih novina koji govore o čitaonicama agitira se za ideju o otvaranju čitaoničkih društava i daju upute što i kako raditi u narodu.

U njima se kaže da puk treba okupiti i bodriti u nastojanju da se svugdje gdje je to moguće otvore čitaonice i knjižnice. Roditelje treba poticati da djecu uče čitati i pisati, zimске večeri treba provoditi uz knjigu [. . .] to je uvjet za napredak i dobro naroda. Neimaština ne može biti razlogom zaostajanja. Nitko se siromaštvom ne treba opravdavati, jer je i drugamo siromaštva, ali su se ljudi probudili i shvatili važnost čitanja, knjiga, knjižnica i obrazovanja. U Francuskoj, Njemačkoj i drugim naprednim zemljama skoro svako selo ima svoju pučku knjižnicu i »ne izgovara se nepametno: što će meni knjiga, motika i plug me hrane, a ne knjiga [. . .]« (»Naša sloga«, u daljem tekstu NS, od 16. I 1874).

Samo obrazovana osoba može biti slobodna i svoja. Samo narod koji u borbu za svoje oslobođenje pokrene vlastitu mladež može sa sigurnošću gledati u svoju budućnost.

»Suviše važno jest da se u više mjestih ustroje čitaonice koje će stalno puk izobraziti i veliku korist narodnome cilju doprinositi«, jer »bez mladeži izobrazene neima narodnog oslobođenja« (ističe NS, 16. VIII 1874).

U vezi s time i o potrebi otvaranja škola i slanja djece na nastavu govori se s jednakom ozbiljnošću:

»Na noge dakle, kmeti, šaljite djecu u školu, ona će vas oslobodit, nadoknadit će vaše trude i potroške prije i poslije [. . .]. Znajte da nam je teško izbjegnuto pogibeljim, koje nam priete, ako se ne bude mladji narašćaj, na kom, kako se veli, sviet stoji, nadahnuo i razpalio za vjeru i narodnost našu [. . .]« (NS, 16. XI 1874).

U novinstvu toga vremena nalazimo prosudbe da u čitaonici treba vidjeti »budilicu i širiteljicu narodnih težnjah i mislih« (NS, 29. XI 1888), da u njoj puk »u novinah, knjigah i prijateljskom razgovoru zdrave pouke i zabave najde« (NS, 22. VIII 1889), da je čitaonica »uskrisiteljica hrvatske sviesti u Istri« (NS, 3. III 1892), da su te ustanove »razsadnice hrvatske misli i prosvjete«, da su »budilice i ognjišta svetog narodnog rodoljublja« (NS, 21. IX 1900), da njihovo otvaranje treba poticati jer su one »temelj sgradi narodnog izobraženja i napredka, koji u narodu tinja te čeka da ga tko razpuše i razplamti« (NS, 1. II 1871).

O čitaonici kao angažiranoj instituciji, kao ustanovi koja ima zadatke promicanja narodnog jezika i nacionalne kulture zapisano je i u ono nešto sačuvanih pravila čitaoničkih društava. U vremenu šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća, u doba kada se vjerovalo da ideje slavenske uzajamnosti nude rješenja za sve sudbinske probleme Hrvata i drugih malih slavenskih naroda u ovom dijelu Europe, u tom romantičarskom razdoblju panslavističkih magli i neotrijeznjena duha naš će se jezik i kultura nazivati raznim imenima. On će nositi imena: slovinski, ilirski, slavenski, slavljanski, slovanski, južnoslavjanski, jugoslavenski [. . .]. Tako već u prvom paragrafu Pravila puljske čitaonice nalazimo potvrdu o

tome. Taj paragraf Pravila glasi: »Svrha ovoga društva (čitaonice) sastoji u čitanju slovinskih a ponajviše u jugoslavenskomu jeziku izlazećih periodičnih časopisa i knjiga. Izvan toga hoće se društvo postarati za čitanje i u drugim jezicima i po mogućnosti za zabave, igre i pjevanje slavenskih pjesama i.t.d.«

Slavjanska, narodna, hrvatska . . .

»Slavjanska čitaonica« u Puli jedna je od najstarijih slavenskih kulturnih institucija Istre preporodnog razdoblja i druga hrvatska čitaonica na poluotoku. Osnovana je prije 120 godina, tri godine poslije kastavske »Čitalnice«, prvoga hrvatskog čitaoničkog društva u Istri.

Pravila čitaonice pisana dvojezično, hrvatskim i njemačkim jezikom, potvrdilo je Namjesništvo u Trstu u rujnu 1869, a čitaonica je bila osnovana i počela djelovati 1. studenoga te godine. U prvom su odboru pokretači osnivanja i tvorci pravila: Ivan Ravnikar, Ivan Rebula, Mate Rebrović i Anton Žitnik.

U pola stoljeća svoga postojanja prva je hrvatska čitaonica u Puli nosila razna imena. Od jednostavna naziva »čitaonica«, što ga susrećemo još u Pravilima iz 1869, do »slavjanska«, »slovanska«, »slavenska«, »narodna«, »hrvatska«, »puljska« [...] razni su atributi bili u njenu naslovu.

Najavljujući svečanost u restoranu »Apollo«, tršćanski je tjednik u veljači 1885. naziva »slavenskom«. U pozivu za godišnju skupštinu 1888. i 1889. puljska se čitaonica u »Našoj slozi« naziva »narodnom«. Pišući o otvaranju Hrvatske čitaonice u Svetom Petru u Šumi te iste 1889. god., NS je naziva »slovanskom«, ali se u sačuvanoj knjizi zapisnika s te osnivačke skupštine govori samo o »puljskoj« čitaonici. Kada je 1890. osnovana Hrvatska čitaonica u Buzetu, među ostalima koji su poslali čestitke navodi se »slavjanska« puljska čitaonica. Na otvaranju Hrvatske čitaonice u Medulinu 1891, prigodom organizacije velikog plesa u kazalištu te iste godine i u nizu kasnijih napisa u NS govori se o »slavjanskoj« čitaonici, ali taj naziv povremeno alternira s ostalima. Kada je 1900. održana godišnja skupština Hrvatske čitaonice u Rovinjskom Selu, u programu sudjeluje istovrsna institucija iz Pule koja se opet kratko naziva samo »čitaonica«.

U članku što ga donosi NS 4. studenoga 1907. govori se o izvanrednoj skupštini čitaonice u Puli, koja poslije smrti svoga predsjednika Budisavljevića bira na njegovo mjesto dr. Ivana Cukona, a čitaonicu naziva »hrvatskom«. Naslov članka je »Hrvatska čitaonica u Puli«.

Danas je općenito prihvaćen naziv »Slavjanska čitaonica«. Više je razloga za to.

Najvjerojatnije je to učinjeno zbog toga što je od svih epiteta za puljsku čitaonicu onaj »slavjanska« bio najučestaliji, bio najviše u uporabi; što se velik broj čitaonica onog vremena nazivao »slavjanskim« i u drugim našim krajevima uz more, od »Slavjanske čitaonice« u Dobroti u Boki Kotorskoj, preko »slavjanskih« odnosno »narodnih slavjanskih« u Splitu, Šibeniku, Drnišu [...] do »Slavjanske čitalnice« u Trstu.

Pula toga vremena je, osim toga, veliko obitavalište ne samo Hrvata, nego i drugih slavenskih naroda pa je opći naziv »slavjanska« zacijelo imao biti prihvatljiviji ostalim nehrvatskim a slavenskim stanovnicima u gradu.

Isticanje da je riječ o »slavjanskoj« čitaonici još je prisutnije u tekstovima na njemačkom i talijanskom jeziku. Čini se da je tome pridonijela i potreba za razlikovnom funkcijom naziva čitaonice koju je trebalo odrediti prema drugim čitaonicama Pule, onim talijanskim i njemačkim. Tako je u nazivu dvojezičnih hrvatsko-njemačkih Pravila u tekstu na hrvatskom jeziku napisano samo »čitaonica«: »Pravila Čitaonice u Pulju«, ali na njemačkom jeziku već imamo njemački izraz za slavenska, slavjanska: »Statuten der Slavischen Lesehalle Čitaonica in Pola«.

Romantičarska shvaćanja o slavenskoj uzajamnosti afirmirana događanjima burne 1848. godine bitno su pridonijela prodoru pridjeva »slavjanski« ne samo u nazivu čitaonica, nego i drugamo. Primjerice, Slovenci zajedno s Hrvatima i drugim Slavenima osnivaju 1848. u Trstu »Slavjansko društvo«, a godinu dana kasnije pokreću i njegovo glasilo na slovenskom i hrvatskom jeziku koje nosi naslov »Slavjanski rodoljub«.

Akciono i mobilizacijsko središte

Osnovana po uzoru na kastavsku, odnosno na ilirska, tj. hrvatska čitaonička društva u ostaloj Hrvatskoj, čitaonica u Puli pokušala je u gradu koji se tek rađao razviti sve one aktivnosti koje su pokretale takve institucije i u drugim sredinama.

»Slavjanska čitaonica« u Puli odmah je nakon svoga osnivanja okupila značajne intelektualce i narodnjačke snage Pule i Puljštine i uspješno započela svoje brojne aktivnosti. Veliku potporu u radu davali su joj Juraj Dobrila i ostali narodni prvaci, a đakovački biskup J. J. Strossmayer odmah joj je u znak potpore darovao 100 forinti.

»Naša sloga« je u studenom 1870. pozdravila osnivanje i rad čitaonice u Puli, pozivajući na marljiv narodni posao riječima: »Mi bi želili da prečastna gospoda župnici kotara puljskog našu Čitaonicu u većem broju pohađaju, za moći kroz bližnje poznavanje i dogovor za napredak našega seoskog naroda, koji je jako zaostao, štogod učiniti.«

U veljači 1871. taj isti tršćanski dvotjednik donosi vijest da »Čitaonica u Puli, kako nam odonle pišu, veoma liepo napreduje, čemu nemalo dopri naša mladi pjevački sbor [...]«.

Osnivanje pjevačkog zbora bila je jedna od prvih akcija puljske čitaonice, jer su narodnjaci s pravom smatrali da se bez pjesme i glazbe ne može prodirjeti u srca ljudi, osobito ne u srca mladih. Zato već 80-ih godina djeluje i tamburaški orkestar čitaonice, koji će kasnije uspješno godinama voditi agilni Lacko Križ.

Puljska je čitaonica ubrzo postala akciono i mobilizacijsko središte za brojne aktivnosti kojima je svrha bila popuniti vakuum u kulturnom, društvenom i gospodarskom životu Hrvata Pule i Puljštine. Osim što je čitaonica u doslovnom smislu, ona organizira održavanje predavanja,

kazališne i druge priredbe, koncerte, gostovanja, raznovrsne zabave i plesove. Osniva ili inicira osnivanje pjevačkih, glazbenih, sportskih i ostalih kulturnih ili gospodarskih društava. Potiče akcije solidarnosti i prikupljanja pomoći. Posebnu pozornost posvećuje osnivanju i radu čitaonica i knjižnica u drugim istarskim sredinama. Šireći mrežu čitaonica, upućujući novoosnovane u rad, pokrećući njihove djelatnosti, pomažući ih moralno i materijalno, ona uz razgranate vlastite djelatnosti, u praksi preuzima ulogu matične čitaonice za više istovrsnih društava Puljštine i južne Istre. Spomenimo samo neke od značajnih djelatnosti vezanih za rad Slavjanske čitaonice ili njezinih aktivista.

U restoranu »Apollo« organizirana je 1875. velika priredba posvećena autoru »Ilirije oživljene« slovenskom pjesniku »neumrlom« Valentinu Vodniku«.

Čestitajući novoizabranom odboru i čitaonici na postignutim rezultatima u radu »Naša sloga«, 23. kolovoza 1885, svoj članak posvećen puljskoj čitaonici završava čestitanjima čitaonici »želeć vruće da bi se podigla do što većeg sjaja«. Isti tjednik od 17. travnja 1886, najavljujući glavnu skupštinu »Čitaonice u Pulji« za 29. travnja, poziva da se Puljani odazovu skupu, apelirajući u duhu tada snažno prisutnih panslavističkih ideja da čitaonica okupi ne samo Hrvate Pule, nego i sve ostale Slavene. U napisu se navodi kako se očekuje da će se društvo »podignuti do novog sjaja, nastojeć da okupi sve bolje slavenske življe oko ognjišta naše čitaonice«.

Čitaonica je, naravno, imala svoje uspone i padove. Već pokrenute aktivnosti ponekad su se gasile, članstvo se osipalo pa su zabilježene akcije višekratnog ponovnog oživljavanja pjevačkog zbora, okupljanja novih članova i aktivista.

Iz članka »Izjava odbora puljske čitaonice o obrani svoje narodne časti«, tiskana u »Našoj slozi« 7. travnja 1888, saznajemo da je čitaonica imala svoje ogorčene neprijatelje, da se društvo nije smatralo političkim već rodoljubnim, da je postojala »zlatna knjiga« njegovih članova, da je »najstarije civilno društvo Pule«, kako svoju čitaonicu nazivaju potpisnici izjave, da je sve knjige od 1869, tj. od početka djelovanja, vodilo isključivo na hrvatskom jeziku, da jezik puljske čitaonice nikada nije bio nje-mački ili talijanski.

Promotor čitaoničkog pokreta

Puljska čitaonica sudjeluje i u životu drugih istovrsnih ustanova Istre. Kada je 1889. otvarana Hrvatska čitaonica u Svetom Petru u Šumi, uz brojne goste i narodnjačke predstavnike iz drugih mjesta, na svečanosti otvaranja bili su i članovi puljske čitaonice sa svojim pjevačkim zborom i predsjednikom Antom Jakićem. Oni sudjeluju u svečanom programu otvaranja čitaonice, pjevački je zbor izveo nekoliko pjesama, a predsjednik Jakić održao govor.

U sačuvanoj knjizi zapisnika »Hrvatske čitaonice« u Svetom Petru u Šumi, jedinoj sačuvanoj knjizi zapisnika neke hrvatske čitaonice u Istri

i zato dragocjenom dokumentu za proučavanje povijesti čitaoničkih društava Istre, zapisano je da je Jakić zanosno govorio narodu o važnosti čitaonice za napredak njihova mjesta i očuvanje jezika i narodnosti. Pred velikim skupom ljudi na trgu on je stao »baš iz srca govoriti o ljubavi do Boga, do cara, do naroda i do najveće narodne svetinje, t.j. narodnog jezika«. U zapisnik osnivačke skupštine održane 17. svibnja 1889. tajnik je novoosnovane supetarske čitaonice Matej Lazarić još zapisao: »Sa vlakom na 4 sata posjetili su nas članovi sa predsjednikom puljske čitaonice, te su oni mnogom svojim pjevanjem nas razveseljavali.«

Na otvorenje »Hrvatske čitaonice« u Medulinu 1891. došli su brojni članovi puljske »Slavjanske čitaonice«, njezin pjevački zbor i gotovo čitav odbor na čelu s predsjednikom Vilimom Grumom. Zbor je izveo svoj program pjesama, a Grum održao pozdravni govor. »Osobita hvala ide 'Slavjanskoj čitaonici' u Puli da je svečanost bila toli krasna«, pisale su tadašnje novine.

Kada je u Marčani u travnju 1893. osnovano »društvo za čitanje, poduku i čudoredni život«, dio programa svečanog otvaranja nove čitaonice izvođe također čitaoničari iz Pule. U Marčanu je tom prigodom došlo više ugledih uzvanika i mnogo naroda. Među gostima je i novi predsjednik [Slavjanske čitaonice] Matko Laginja koji se već na osnivačkoj skupštini, uplativši određenu novčanu svotu, uključio u život marčanske čitaonice kao njen član utemeljitelj. On je Marčancima održao zanosni govor u kome im je preporučio »da ljube svoj jezik i narodnost hrvatsku« [...] »tuđe narode neka poštuju, a svoje neka brane« (NS, 13. IV 1893).

Čitaoničari Pule 16. rujna 1900. prisustvuju otvaranju »Hrvatske čitaonice« u Tinjanu.

I otvaranje drugih čitaonica, osobito onih u mjestima južne Istre, u izravnoj je vezi s djelovanjem puljske čitaonice. »Slavjanska čitaonica« nije sudjelovala samo u programima svečanosti njihovih osnivačkih skupova, nego je najčešće bila i pokretač akcija za njihova otvaranja.

Tako su čitaonička društva otvorena 1897. u Ližnjanu i Pomeru, 1906. u Jurišćima, Vinkuranu i Banjolama, 1908. u Svetvinčentu, 1909. u Raklju, 1911. u Valturi, 1913. u Premanturi, 1914. u Krnici. Zaslugama puljske čitaonice treba pripisati otvaranje i uspješno djelovanje i čitaonica u Štinjanu i Barbanu.

Aktivisti pjevačkih, glazbenih, recitatorskih i dramskih djelatnosti puljske čitaonice gostuju i u drugim prigodama po čitaonicama bliže okolice Pule, a i u onim u širem istarskom zavičaju. Svojim nastupima oni potiču kulturno-prosvjetni i nacionalni rad u ostalim sredinama. Tako su — da navedemo samo neke primjere takvih aktivnosti — tamburaši puljske čitaonice svirali u Rovinjskom Selu na »veselici« u siječnju i na godišnjoj skupštini »Hrvatske čitaonice« u veljači 1898. Zabilježeno je da su godine 1909. također sudjelovali u programu godišnje skupštine te čitaonice u Rovinjskom Selu, kojom je prilikom koncertirao njihov tamburaški orkestar pod ravnanjem kapelnika Lacka Križa. Njihov tamburaški orkestar i pjevački zbor pod vodstvom toga Lacka Križa nastupa 1906. na priredbi »Hrvatske čitaonice« u Žminju. Tom su prigodom gosti iz Pule prema ranije najavljenom programu izveli i dvije u ono vrijeme popularne

»saloigre«. S koliko se zanosa i ljudskog idealizma radilo u čitaonicama onoga doba neka posvjedoči podatak da je dio puljskih izvodača, koji je zakasnio na vlak, u Žminj došao pješice.

Sve je bilo u službi promicanja ideja

Posebna pozornost pridaje se organizaciji zabavnog života, jer je u to vrijeme zabava u prenapučenoj Puli bila važan oblik okupljanja i promicanja ideja. Osim što su bile na narodnom jeziku, zabave afirmiraju slavensku glazbu, ples, nošnju [...] uzajamnost. Uz dramske, glazbene, recitatorske i ostale priredbe, najbrojnije su plesne. Plesovi su završni dio nekih drugih manifestacija ili potpuno samostalne točke programa.

»Slavjanska čitaonica« organizira plesove raznih namjena, razina, prigoda pa se u njezinim pozivima nazivaju: damski ples, slavenski ples, ples čitaoničara, pokladni ples, maskirani ples, krabuljni ples, sokolov ples, plesni vjenčić, pučki ples, veliki ples, novogodišnji ples [...] a od 1910. svake se subote održavaju u čitaonici i čajne večeri, naravno i opet s plesom.

U prostorijama »All' Apollo« puljska je čitaonica 1890. održala »vrlo sjajni ples« kojem je bila nazočna sva ondašnja puljska elita: kotarski glavlar vitez Conti Cedassamare, općinski načelnik Lodovico Rizzi, k.u.k. sudac Prenz.

Naredne, 1891, godine priređena je još raskošnija zabava. Velika priredba s plesom održana je u najljepšim prostorijama kojima je tada grad raspolagao — u novosagrađenom kazalištu. Pozivu na predstavu u »liepih i velikih prostorijah najvećeg kazališta 'Politeama Ciscutti'« odazvale su se najuglednije ličnosti Pule: admiral Maksimilijan barun Pittner, kotarski poglavar Conti, načelnik Rizzi, časnici austrougarske vojske, suci, činovnici [...]. Osobitu pozornost na toj predstavi pobudili su mladići i djevojke koji su, odjeveni u istarske narodne nošnje, plesali svoje pučke plesove (»balun«) i pjevali narodne pjesme (»na tanko i debelo«).

U izmijenjenim političkim prilikama, kada su se još izrazitije zaoštrili međuetnički sukobi u Puli i Istri, na »velik ples« čitaonice priređen 1895. nisu više dolazili svi pozvani uglednici i predstavnici vlasti. Nije se odazvao pozvani gradonačelnik Rizzi, pa je NS, 14. veljače, zabilježila: »[...] a dobro je učinio jer mu neima mjesta među onimi, koje on toliko prezire [...]«. Toj predstavi, na kojoj su se plesali slavenski plesovi: hrvatsko »kolo«, poljska »polka« i »beseda«, češki ples s po dvadeset parova uz gospodu iz suda i mornarice, pozivu se odazvao kotarski kapetan Rossetti.

Sličan uspjeh »Slavjanska čitaonica« u Puli ponovila je kada je 1913, također u prostorijama kazališta, priredila »veliki slavenski ples«.

I izleti kao oblici okupljanja, druženja i organiziranja bili su omiljeni oblik zabave čitaoničara. Bili su to najčešće izlasci u prirodu, uzajamni posjeti u obližnja mjesta, ali i odlasci u udaljenija odredišta koji su u pravilu završavali dobrotvornim priredbama s obaveznim plesom. Na pri-

redbi što je u velikoj čitaoničko-sokolskoj dvorani održana za nekoliko stotina izletnika iz Voloskog i Opatije, koji su parobrodom »Liburnija« u kolovozu 1900. posjetili Pulu kao gosti »Slavjanske čitaonice«, za Družbu, a u korist prve hrvatske pučke škole u Šijani u Puli, prikupljeno je ukupno 150 kruna.

Jedna od izrazito uspješnih aktivnosti čitaonice u Puli bila je ona vezana za rad diletantske dramske družine. Izvođenje kratkih komedija, tj. igrokaza ili »šaloigara«, kako su ih suvremenici nazivali, bilo je u ono vrijeme vrlo popularno. Ta kratka scenska djela jednostavne radnje i strukture, napisana najčešće domaćom čakavštinom nisu stvarana da budu literatura, umjetnost riječi. U pravilu su to kratke komedije intrige i karaktera, rjeđe komedije naravi. Stvarane su crno-bijelom tehnikom. U njima je moralna i politička poruka iznad literarne. Pisane sa svrhom da zabave i pouče, da potaknu na razmišljanje, da afirmiraju etično a šibaju i izvrću ruglu poroke, nepoštenje i povodenje za svime što je tuđe, ta su djela izvanredno pridonijela buđenju kritičnosti prema svim negativnim pojavama u društvu i stvaranju preporodne atmosfere.

Ona su svojim odgojnim porukama bila prije svega sredstvo nacionalnog buđenja, ali to ne znači da su bila lišena svakoga umjetničkog i komediografskog nadahnuća. Njihovo prikazivanje u Puli, a i šire po čitavoj Istri, ima višestruko značenje. Ono predstavlja rađanje svojevrstnog istarskog pučkog teatra i — svakako — početke kazališnog života na hrvatskom jeziku u Puli i Istri.

Prema iskazima suvremenika, prikazivanje »šaloigara« bilo je sastavni dio svake značajnije priredbe čitaonice u Puli. Iole značajnija manifestacija nije se ni mogla zamisliti bez tog za publiku najatraktivnijeg dijela. Na repertoaru dramskih amatera Pule dugo je bila poznata Laginjina »šaloigra«: »Šilo za ognjilo«.

Česta su bila i gostovanja Puljana i njihovih dramskih priredaba. Zalježeno je da je na priredbi »Hrvatske čitaonice« u Zminju 1906. »Slavjanska čitaonica« iz Pule izvela čak dvije svoje »šaloigre«

Zlatno doba »Slavjanske čitaonice«

Osobit je polet čitaonica dobila devedesetih godina kada je na njeno čelo došao narodnjački borac, višegodišnji zastupnik Hrvata u Istarskom saboru i u Carevinskom vijeću Matko Laginja. Dr. Laginja je u Puli 1890. godine otvorio svoju odvjetničku pisarnicu, organizirao živu preporodnu aktivnost, radikalizirao političku borbu svoga naroda i u gradu ostao četvrt stoljeća, sve do 1915. godine. Tribun istarskih Hrvata preporodnog razdoblja okupio je oko sebe intelektualce i osvjedočene narodnjake, koji su sada u dodiru s nacionalnooslobodilačkim, ali i socijalnim programom Starčevićeva pravaštva, osuvremenili metode svoga rada i djelovanja. Time je započeo ne samo novi period borbe puljskih Slavena za narodna prava, nego i nastup prve generacije obrazovanoga hrvatskog građanstva Istre. Ona je, oslobođena prosvjetiteljsko-slavenofilskih ideja J. J. Strossmayera, čiji je nositelj u Istri bio J. Dobrila s krugom svojih suboraca,

naoružana beskompromisnim idealizmom i nepotkupljivom borbenošću, ušla u još odlučniju bitku za priznavanje elementarnih ljudskih i nacionalnih prava većine.

Već u svibnju 1891. na redovnoj godišnjoj skupštini puljske čitaonice Matko Laginja postaje njezinim predsjednikom. Bogato iskustvo što ga je stekao kao čelni čovjek »Hrvatske čitaonice« u Kastavu, u kojoj je već 1880. bio predsjednik i pokretač rada dramske družine, odlično mu je poslužilo u oživljavanju sveukupnog djelovanja čitaoničkog društva Pule. Organizacija predavanja, gostovanja, dramskih i koncertnih priredaba, plesova, izleta i drugih oblika zabavnog života doživljava preporod.

Dosezi agilnog rada Laginje i ljudi njegova kruga nisu se, međutim, iscrpljivali samo u djelovanju čitaonice. U Puli se u tom razdoblju osnivaju i druga hrvatska društva, institucije i poduzeća [...] čitava društvena i gospodarska infrastruktura bitna za punu afirmaciju i gospodarsku neovisnost slavonske većine u gradu i u okolici. Osnivanju drugih čitaonica u mjestima oko Pule i u južnoj Istri uopće poklanjana je naročita pozornost. Puljska je čitaonica za većinu od tih akcija bila štab, komandno mjesto iz kojega su se uspješno vodile i ostvarivale.

Godine 1891. osnovana je u Puli »posujilnica« kao prvo u nizu od 68 društava za štednju i zajmove, koja su uskoro osnovana po cijeloj pokrajini da bi postala važne prekretnice u borbi siromašnoga istarskog puka protiv politike nacionalnog i socijalnog ugnjetavanja za samoodržanje i izvlačenje Hrvata iz gospodarske zavisnosti. Godine 1897. osniva se u gradu »Hrvatski sokol« koji je svoje uspješno djelovanje okrunio nastupom na Sveslavenskom sletu održanom u Pragu 1901. Godine 1898. otvorena je prva hrvatska pučka škola u Puli. Bila je to Družbina škola u Šijani. Iste je godine počela s radom Narodna tiskara, a naredne, 1899, i »Naša sloga« prelazi iz Trsta u Pulu. Godine 1904. izdaje Matko Laginja hrvatsko-njemačko-talijanski dnevnik »Omnibus«.

Kada je izgrađen i 1905. godine svečano otvoren Narodni dom u Puli, čitaonica je u nekoliko novih prostorija različitih namjena uspješno nastavila svoje djelovanje u novom sjedištu. Narodni dom postao je sjedište i za gotovo sva ostala hrvatska kulturna, sportska i druga društva i snažno narodnjačko središte iz kojega će ubuduće kretati sve značajnije akcije Puljana.

U njemu je, sudeći po svemu, počela 1909. s radom i Pučka knjižnica. Do sada se držalo da je Pučka knjižnica u Puli otvorena 1912, ali je iz posvete na knjizi dr. Ivana Hoića: »Slike iz obćega zemljopisa« (MH, Zagreb 1892), što ju je c. i kr. pomorski pukovnik D. pl. Preradović u travnju 1909. darovao »Pučkoj knjižnici« u Puli, a koja se sada čuva u Naučnoj biblioteci u Puli, vidljivo da je ta knjižnica pod tim imenom djelovala u gradu već 1909. godine. Posveta na knjizi glasi: »Dar c. kr. pomorskog pukovnika D. pl. Preradovića 'Pučkoj knjižnici' u Puli. U travnju 1909.« Zbirka je 1918. raspolagala sa 7 tisuća svezaka.

Godine 1906. Pula i Istra dobivaju »Narodnu prosvjetu«, prvi ovdašnji list za prosvjetne radnike.

Godine 1909. u gradu je svečano obilježena 40. obljetnica postojanja i rada »Slavjanske čitaonice«. Na gala-predstavi kojoj su bili nazočni predstavnici vlasti, vojske, osobe visoka ugleda i položaja, te brojni drugi uzvanici i gosti, a koja je završila objedom, govorio je dr. Matko Laginja. U bogatom kulturno-umjetničkom programu, uz ostale, nastupio je posebno za tu priliku formiran i uvježban pjevački zbor, recitirala se, uz ostale, i pjesma R. K. Jeretova »Divić-grad«, napisana u tom povodu i posvećena Puli i tom jubileju njezine čitaonice.

Godine 1910. pokrenut je rad »Hrvatskog pjevačkog i glazbenog društva«, a 1911. »Hrvatske glazbe« i »Narodne radničke organizacije«. Tiskara J. Krmptića od 1915. izdaje u gradu »Hrvatski list«.

Kulturni i društveni život Pule u to vrijeme vrlo je živ. Sedamdesetih godina u gradu je za potrebe puljskih Talijana osnovana čitaonica »Gabinetto di Lettura«, a za austrijske mornaričke časnike u Mornaričkom klubu djeluje čitaonica s knjižnicom »Marine Casino Bibliothek«. Čitaoničari »Slavjanske čitaonice« pomažu i pozdravljaju otvaranje i uspješno djelovanje i drugih slavenskih čitaonica u svome gradu: češku »Čtenarsku besedu«, slovensku »Narodnu čitalnicu«, čitaonicu — klub Hrvata iz južnog primorja »Dalmatinski skup«, knjižnicu čeških kovinarskih radnika [...]. Aktivnosti hrvatske čitaonice u Puli u posljednja dva desetljeća njezina postojanja bile su izrazito brojne i plodne. Zahvaljujući djelovanju čitaonice, u Puli su, uz ostalo, koncertirali tamburaši iz Vukovara, pjevali Slavjanski i drugi, gostovali zborovi iz Opatije i Voloskog [...] nacionalna kazališta iz Ljubljane i Zagreba. Ljubljanci su u Puli prikazali Vojnovićevu »Psyche« s još dvije predstave i bili srdačno pozdravljeni. Gostovanje Hrvatskog narodnog kazališta, 24. lipnja 1909. godine, kroničari su, međutim, zabilježili kao najznačajniji kulturni i nacionalni događaj. Zagrebački je teatar u prepunoj kazališnoj kući Pule izveo Ogrizovićevu »Hasanagicu« s prvakom drame Andrijom Fijanom u ulozi Hasanage.

Protivnici nisu mirovali

Djelovanje puljske čitaonice izazivalo je snažnu reakciju talijanskih nacionalista Pule koji se otvoreno suprotstavljaju njezinu postojanju i radu. Od vrijeđanja, demonstracija i izazivanja nereda do razbijanja prozora i fizičkih napada na aktiviste čitaonice i njezinu imovinu, brojni postupci govore o bolesnoj netrpeljivosti i niskoj civilizacijskoj razini njezinih protivnika.

Još u godini osnivanja, dakle 1869, »La Provinzia dell'Istria« izriče protivljenje postojanju čitaonica, tabora i matica, jer su to, kako list ističe, »organizacije slavenske invazije kojima se treba suprotstaviti poviješću, zakonima [...]«. U članku doslovce stoji: »Contro le citaoniche e i tabor e le matriche e come mai si appelano tutte le manifestazioni dell' invasione Slava, noi dobbiamo oppore la storia [...] le leggi [...] le quali [...] appoggeranno il nostro diritto.«

U pamfletu »Istarski odjeci («Echi Istriani») izvjesni Stancovich, 20. siječnja 1885, piše o puljskoj čitaonici kao o »mrtvom mikrobu« koji želi ponovo oživjeti i dati do znanja da još postoji, a o njezinu predsjedniku kaže da je poštanski službenik koji svoje poslanje poslavenjivanja obavlja tako da sve poštanske obrasce ispisuje samo na slavenskom jeziku kao da bi taj jezik svi morali znati. On piše: »La Citaonica che da lungo tempo è un microbo morto per Pola, vuole risorgere; vuol far comprendere che esiste [...] Preside di questa è un i. r. impiegato postale, il quale per incominciare il suo apostolato di slavizzazione, rilascia delle ricevute postali in sola lingua slava, come tutti avessero il dovere d'intenderla [...]« (Stancovich, Miscelanea, NB Pula, kut 2, fasc. 4).

Nije samo zadržim pojedincima, talijanskim iredentistima i uličnim bukačima smetala hrvatska čitaonica u Puli. Smetala je i predstavnicima vlasti.

Kada se u siječnju 1891. godine otvarala »Hrvatska čitaonica« u Medulinu, puljsko kotarsko poglavarstvo dalo je sa zidova u Puli potrgati pozive na otvaranje društva, a predstavnicima »Slavjanske čitaonice« u Puli zabranilo je pribivati otvaranju medulinske čitaonice, o čemu je pisao »Slovenski narod« 13. I 1891.

Čini se da ni visokim crkvenim dostojanstvenicima nije bilo lako ostati na razini evandeoskih načela o jednakosti svih ljudi i pravednosti prema svima. U situaciji poremećenih međunacionalnih odnosa, općeg nepovjerenja prema Slavenima i njihovim zahtjevima i odbijanja da im se priznaju njihova elementarna prava, u Pulu, u travnju 1896, dolazi biskup Flapp. Mada su političke oblasti Pule već tada oglase tiskale trojezično: talijanskim, njemačkim i hrvatskim jezikom, biskupov dolazak obznanjen je plakatima tiskanim samo na talijanskom jeziku. Biskup je tom prigodom posjetio talijanski »Gabinetto di Lettura«, ali ne i »Slavjansku čitaonicu« (NS, 4. VI 1896).

Ni školske vlasti nisu imale drukčiji odnos prema hrvatskoj čitaonici. Hrvatskim i slovenskim đacima puljske gimnazije uprava škole zabranjuje posjećivati čitaonicu jer je ona, kako stoji u obrazloženju zabrane, leglo panslavističkih ideja. Talijanskim gimnazijalcima, onim istim koji su za Laginjom vikali »porco Laginja« i »ščavo Laginja«, nije — međutim — bilo zabranjeno ulaziti u talijansko-nacionalistički »Gabinetto di Lettura« (NS, 17. XII 1896).

Ipak, unatoč svim protivljenjima, zabranama i nasiljima »Slavjanska čitaonica« godinama je uspješno djelovala.

»Habent sua fata libelli!«

Tek talijanskom okupacijom Istre i Pule 1918. godine i u godinama koje su slijedile morala je prestati svaka aktivnost svih čitaonica i knjižnica na poluotoku pa i one u Puli. Zapljene, konfiskacije, požari, batinanja, otpuštanja s posla, internacije, istakanja vina, ricinus [...] divljanja raspojasane gomile šovinista u nekoliko su godina uništili sve što su marljivim radom i odricanjem u više od pola stoljeća stvarali Hrvati i Sloveni Istre.

Već u prosincu 1918, dakle odmah poslije dolaska »demokratske« Italije, a prije nastupa fašizma, Pomorska komanda u Puli naređuje da se raspuste hrvatske čitaonice u Barbanu, Krnici, Ližnjanu, Medulinu, Pomeru, Premanturi i Štinjanu te da se u tim mjestima obave premetačine u svrhu pronalazjenja »oružja i tiska koji šire mržnju prema Italiji i nepoštivanje zakona«. Čitaonice su ukinuli, premetačine obavili, oružje nisu našli, zatekli su samo knjige koje »šire mržnju« pa su ih sve zaplijenili i uništili.

Šesnaesti, završni član Pravila čitaonice u Pulju iz 1869. regulirao je kako će se postupiti s imovinom društva u slučaju prestanka njegova rada: »Ako bi se čitaonica razvrći imala što samo glavna skupština odlučiti može pripane sva pokretnina sastojeća u knjigama novinama pokućtvom i u gotovomu novcu društva na korist slavenskoga naroda u okružju Puljskomu, svrhu česa jošte potanje posljednje skupština naređuje.«

Naravno, ni Pravila čitaonice, ni bilo kakvi zakonski ili civilizacijski obziri nisu mogli zaustaviti poplavu mržnje i nasilja novih vlastodržaca. Kada je 14. srpnja 1920. godine zapaljen hrvatski Narodni dom u Puli, u plamenu su nestale i »Slavjanska čitaonica« i »Pučka knjižnica«.

Tih dana 1920. godine požar je već progutao Narodni dom u Trstu. Gore biblioteke u Opatiji, Voloskom [. . .]. Sličnu sudbinu doživjele su gotovo sve čitaonice i knjižnice. U svojoj knjizi »La storia della scuola in Istria« školski nadzornik za Istru Carnelo Cottone hvalio se da su sva prosvjetna društva Hrvata i Slovenaca Istre do rujna i listopada 1920. bila »distrutti e incendiati« — uništena i spaljena. Tako je bilo s čitaonicama i knjižnicama Istre prije Rapallskog ugovora, prije nastupa fašizma. Dolaskom fašista na vlast, sve je postalo još gore.

Ipak, protuhrvatska represija nije mogla uništiti baš sve. Jednom probudena, svijest naroda nije se mogla tako brzo ugasiti. Mnoge su čitaonice, knjige i knjižnice uništene, ali su se isto tako brojne publikacije na zabranjenu jeziku čuvale, skrivale i čitale. Neke su se ilegalno nabavljale i koristile.

Bile su to male konspirativne zbirke knjiga raspršene po kućama onih koji nisu prihvaćali tadašnje stanje, u kojima je tinjala vjera da će doći drukčije vrijeme i donijeti slobodu i za slabe i nezaštićene. Tako je bilo u Rovinjskom Selu, Svetom Petru u Šumi, Buzetu, Opatiji, Lindaru [. . .].

I »Pučka knjižnica« u Puli nije u novim okolnostima sasvim prestala postojati. O tome postoje i zapisi suvremenika. Na prednaslovnoj stranici već spomenute knjige dr. Ivana Hoića: »Slike iz obćega zemljopisa«, što ju je c. i kr. pomorski pukovnik austrougarske mornarice D. pl. Preradović u travnju 1909. darovao »Pučkoj knjižnici« u Puli, ispod posvete darovatelja izvjesni P. Rosandić je, 5. veljače 1921, dopisao: »Poslije prevrata vlasništvo P. Rosandića pošto razne se knjige Puljske knjižnice podijeliše među članove iste da ne dođu u ruke Italijana koji sve što je naše progone i pale.«

Habent sua fata libelli, jest knjige imaju svoju sudbinu!

Zaključak

»Slavjanska čitaonica«, jedna od najstarijih hrvatskih čitaonica Istre, bila je angažirana kulturna institucija preporodnog pokreta Pule u drugoj polovici prošlog i na početku našega stoljeća. Uz zadatke širenja pismenosti i prosvjete, ona je bila oblik okupljanja obespravljenih radi afirmiranja njihovih kulturnih i općeljudskih vrijednosti i artikuliranja oblika otpora politici osporavanja i zatiranja.

Svojim brojnim i široko zasnovanim aktivnostima čitaonica je, u gotovo pola stoljeća svoga opsežnog rada i djelovanja, zahvatila široke slojeve slavenkog stanovništva Pule i južne Istre otrgnuvši ga tuđinskoj akulturaciji i privodeći ga idejama slobodoljublja, pravednosti i civiliziranog opiranja zlu. Iz redova njezinih članova i dužnosnika izrastali su najbolji kadrovi preporodne Pule koji su u kratko vrijeme izgradili gospodarsku, kulturnu i prosvjetnu infrastrukturu i uspješno istarski puk dovodili na društvenu scenu.

Puljska je hrvatska čitaonica u mraku tadašnjih istarskih političkih, gospodarskih i nacionalnih prilika palila ona svjetla koja su s vremenom narastala i postajala svjetionici i putokazi za opće oslobođenje.

Zato se općenito može reći da je, uz promicanje knjige i pisane riječi kao općeg čovjekova dobra, »Slavjanska čitaonica« u Puli bila ne samo kulturna ustanova, ona je bila više od toga: bila je program i pokret s duboko humanim zasadama, jer je služila svom narodu, jer joj je bila strana svaka isključivost i osporavanje tuđih prava; bila je obrambeni bedem koji je dugo odolijevao nasrtajima militantnoga talijanskog nacionalizma, odlučnog u nakani da zбриše Hrvate s najzapadnijeg dijela njihova etničkog prostora.

LITERATURA

Balota Mate: Puna je Pula, Pula 1981.

Barbalić Fran: Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine (Prema bilješkama iz »Naše sloge«), JAZU, Zagreb 1952.

Cottone Carmelo: Storia della Scuola in Istria da Augusto a Mussolini, Capodistria 1938.

Crljenko Branimir: Stoljeće čitaoničkog pokreta, Pula, *Vijesti*, DBI 9/1989.

Čermelj Lavo: Slovenci in Hrvatje pod Italijo, Ljubljana 1938.

Dobrić Bruno: Prva hrvatska čitaonica u Puli, Pula, *Vijesti*, DBI 9/1989.

Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri, MH, Zagreb 1969.

Jelinčić Jakov: 100. godišnjica osnivanja »Hrvatske čitaonice u Svetom Petru u Šumi, Pula, *Vijesti*, DBI 10/1989.

Kalčić Eti: Čitaonička društva i preporod u Istri, Pula 1985 (magistarski rad).

Milanović Božo: Hrvatski narodni preporod u Istri, knjiga I. Pazin 1967, knjiga II, Pazin 1973.

Naša sloga, poučni, gospodarski i politički list, Trst 1870—1899, Pula 1899—1915.

Percan Josip: Materijalni i kulturološki značaj Laginjinih istarskih posujilnica, u *Prilozi o zavičaju*, IV, Pula 1986.

Peruško Tone: U svom vremenu, Pula 1984.

Radetić Ernest: Istra pod Italijom 1918—1943, Zagreb 1944.

SOMMARIO

»SLAVJANSKA ČITAONICA« U OBRANI JEZIČNOG I KULTURNOG IDENTITETA ISTARSKIH HRVATA

»Slavjanska čitaonica« (La sala di lettura slava) di Pola, dopo quella di Kastav la più antica sala di lettura dei Croati istriani nel periodo del Rinnovamento nazionale, iniziò la sua attività nel 1869. In mezzo secolo di continua esistenza, diffondendo il saper leggere e scrivere e propagando la civiltà e cultura universale, questa istituzione affermò la parola scritta quale bene comune dell' uomo, ma anche come l'arma potente nella lotta degli oppressi per il loro diritti democratici, nazionali ed umani in genere.

Sviluppando numerose attività: organizzando varie manifestazioni e programmi culturali, ospitando pure molte rappresentazioni, celebrando importanti anniversari storici, imprendendo poi le attività di beneficenza ed organizzando manifestazioni di carattere dilettevole — la sala di lettura polese riunì tutti gli strati della popolazione slava di Pola e dintorni. Dopo aver fondato tutta una »rete« dei gabinetti di lettura nell'Istria meridionale, »Slavjanska čitaonica« edificò in modo sistematico la coscienza d'identità linguale e culturale croata, diventando così un bastione difensivo che per lungo tempo aveva resistito agli aggressivi assalti del nazionalismo italiano, sempre risoluto nell'intenzione di sterminare i Croati della zona più occidentale del loro territorio etnico.